

PRIRUČNIK ZA UČENIKE

Naučite više

kNow More

Sadržaj

Uvod	5
Šta je trgovina ljudima/trafficking?	6
• Uzroci trgovine ljudima	6
• Oblici trgovine ljudima	6
Ko su žrtve trgovine ljudima?	8
Ko su trgovci ljudima?	9
• Gdje trgovci ljudima dolaze do žrtava?	9
• Faze trgovine ljudima/djecom	9
• Kako trgovci ljudima kontrolišu svoje žrtve?	10
• Trgovina ljudima i Internet	12
Opasnosti za maloljetnike	13
• Mitovi i istine	15
• Kako ćete prepoznati potencijalnu žrtvu u vašem okruženju?	16
• Kako koristiti digitalne medije na pozitivan način?	17
Besplatna pravna pomoć	18
Kviz	18
Filmovi o problemu trgovine ljudima	20
Zaključak	21

MINISTERO
DELL'INTERNO
DIPARTIMENTO DELLA PUBBLICA SICUREZZA

Kingdom of the Netherlands

IMPRESSUM

Naziv djela: Naučite više/kNow More; Priručnik za učenike

Autor: Emina Trnka

Izdavač: Centar za razvoj omladinskog aktivizma (CROA)

Lektor: Lidija Sejdinović

Godina izdanja: 2024. godina

Štampanje ovog materijala realizirano je u sklopu projekta "Cyber trafficking: Nemoj biti najslabija karika", u okviru programa "EU Support to Strengthen the Fight against Migrant Smuggling and Trafficking in Human Beings in the Western Balkans (EU4FAST)" koji zajednički financiraju Europska unija, njemačko savezno Ministarstvo za ekonomski razvoj i saradnju, talijansko Ministarstvo unutrašnjih poslova te nizozemsko Ministarstvo vanjskih poslova. Mišljenja izražena u ovom materijalu mišljenja su autora i kao takva ne odražavaju nužno službene stavove projekta EU4FAST i donora ovoga projekta. Sadržaj teksta je isključiva odgovornost Centra za razvoj omladinskog aktivizma CROA.

Uvod

Društvo u kojem živimo mnogi od nas pokušavaju izgraditi kao društvo u kojem su ljudska prava i osnovne slobode zagwarantirani za svakog pojedinca. Nažalost, pored onih koji se trude sebe i druge zaštititi od nečovječnog i ponižavajućeg stanja, nasilja i oduzimanja sloboda, postoje i surovi pojedinci i grupe kriminalaca i zločinaca koji ne biraju sredstva i metode u ostvarivanju profita. Umjesto saosjećanja za drugoga, tolerancije i razumijevanja, organizirane grupe kriminalaca i zločinaca nameću novac i profit kao najvažnije vrijednosti, bezdušno trgujući ljudima, posebno mladima, ženama i djecom kao robom.

Oduzimajući drugima pravo na slobodan i zdrav život, pretvarajući ih u potrošnu robu, trgovci ljudima uveliko profitiraju, a lakovjerni i neupućeni stradaju i postaju žrtve sa traumama koje ih prate cijeli život.

Priručnik će omogućiti djeci i mladima da pravovremeno i ispravno shvate i prepoznaju znakove opasnosti u digitalnom prostoru, da saznaju o načinima na koje se mogu oduprijeti pokušajima regrutiranja i mjerama koje mogu poduzeti protiv trgovine ljudima.

Šta je trgovina ljudima/trafficking

Trgovina ljudima, odnosno trafficking, predstavlja najgrublji vid ograničenja ljudske slobode, kojim organizirana mreža modernih robovlasnika stiče profit trgovinom ljudima. Trgovina ljudima obuhvata vrbovanje, otmicu, prodaju, skrivanje i primanje osoba upotrebom sile ili drugih oblika prijetnje, prijevara, obmane u cilju seksualnog ili ekonomskog iskorištavanja zbog određenog profita. Mreža ovog kriminala organizovana je, djeluje efikasno i povezana je najčešće sa drugim vidovima kriminala, kao što su pranje novca i trgovina drogama.

Trgovci ljudima koriste različite oblike sile, prevare i prisile za kontrolu i iskorištavanje žrtve. Ovi oblici uključuju nametanje duga, lažne mogućnosti zapošljavanja, lažna obećanja ljubavi ili boljeg života, psihičku prisilu i nasilje ili prijetnje nasiljem.

Ljudi često pogrešno vjeruju da “trgovina ljudima” podrazumijeva da žrtve moraju biti premještene s jednog mjesta u drugo mjesto.

Uzroci trgovine ljudima

Postoje različiti uzroci koji dovode do toga da neko postane žrtva trgovine ljudima. Ti uzroci se mogu podijeliti na tzv. “push” i “pull” faktore, tj. faktore koji nekog “tjeraju” ili “privlače” da dođe u situaciju koja će se završiti kao trgovina ljudima. Nezaposlenost, siromaštvo, nedostatak obrazovanja, nedostatak mogućnosti, nasilje ili diskriminacija mogu podstaći nekoga da pokuša da izgradi život na nekom drugom mjestu, i “tjeraju” ga da potraži rješenja. Svako ko želi da promijeni svoj život će biti zainteresovan da razmotri neku ponudu koja može to da mu omogući. A ako se to iskombinuje sa zamišljenim prednostima boljeg života, posla ili zanimljivog iskustva na nekom drugom mjestu, takvu ponudu je lako prihvatiti.

Oblici trgovine ljudima

Djeca su najosjetljivija grupa žrtava trgovine ljudima. Ona se iskorištavaju za **prinudnu prošnju, seksualnu eksploataciju, prinudni rad, rad u kući, prinudnu prostituciju ili prinudnu vojnu službu** (npr. djeca-vojnici). Broj djece koja postaju žrtve trgovine ljudima je u porastu u svijetu. lako se **žene najčešće** prodaju i kupuju u cilju **seksualne eksploatacije** i prinudne prostitucije, žrtve trgovine ljudima mogu biti i muškarci. **Muškarci su obično izloženi radnoj eksploataciji**, ali mogu biti žrtve i drugih oblika eksploatacije.

Oblici trgovine djecom su sljedeći:

- **Seksualna eksploatacija:**

Prisila na pružanje seksualnih usluga uglavnom u bordelima, barovima, salonima za masažu. lako statistike pokazuju da su žrtve trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploatacije najčešće žene i djevojčice, to mogu biti i dječaci i mladi muškarci. Druga

forma seksualne eksploatacije jeste prinuda na izradu pornografskog materijala, koji se većinom distribuira preko interneta. Danas je to veoma organizovana i veoma komercijalna kriminalna djelatnost. Prema podacima UNICEF-a 2 miliona djece su žrtve komercijalne seksualne eksploatacije.

• Prisila na prosjačenje:

Djeca su prinuđena da prose na određenim, uglavnom prometnim mjestima i to veliki broj sati, bez obzira na vremenske prilike. Najčešće prose u grupama, uz jednog odraslog nadzornika koji ih kontroliše i prikuplja sav novac koji zarade. Za prisilno prosjačenje se iskorišćavaju i djeca sa invaliditetom, a u nekim slučajevima, djeca bivaju namjerno osakaćena, kako bi se eksploatisala na taj način.

• Prisila na vršenje krivičnih djela:

Prinuda djece na vršenje džeparenja, krađe, prevare i drugih krivičnih djela radi ostvarivanja profita trgovca. Neka od trafikovane djece se iskorištavaju i kao kuriri za prenos droge, pa im se droga često besplatno daje kako bi postali zavisnici i na taj način bili uvučeni u zamku trgovaca ljudima.

• Prisilni rad:

Djeca su prinuđena na obavljanje poslova koji nisu u skladu sa njihovim razvojnim, psihofizičkim mogućnostima, često u uslovima opasnim po njihovo zdravlje. Najčešće se radno eksploatišu na plantažama, u fabrikama, ali i u domaćinstvu. Od njih se zahtijeva da rade veliki broj sati, uz minimalnu ishranu i loše uslove života.

• Trgovina radi usvojenja:

Usvajanje predstavlja poželjno alternativno rješenje za dijete koje je bez roditeljskog staranja. Usvajanje je mjera kojom treba u najboljem interesu djeteta da se nađe odgovarajući trajni porodični smještaj i

zasnuju novi porodični odnosi. Nažalost, usvajanje ponekad prati i novčana naknada za posrednike. Komercijalizovani oblici usvajanja se odvijaju i kao djelatnost organizovanih kriminalnih grupa, te su praćeni elementima trgovine ljudskim bićima.

• Trgovina radi sklapanja braka:

Sklapanje braka, uz miraz ili neku drugu dobit, predstavlja ustaljen običaj u kulturi pojedinih grupa naroda. Djevojčice se bez svog znanja prodaju, ulaze u nepoznata domaćinstva i nameće im se brak, koji je obično pun raznih formi nasilja. Neprihvatljivo je da djeca ulaze u brak, prvenstveno iz zdravstvenih razloga, koji uključuju fizičku i emocionalnu (ne) zrelost.

• Zloupotreba djece u cilju trgovine organima:

Velika potražnja za organima u cilju transplantacija, te postojanje crne berze organa, pokreće i ovu vrstu trgovine ljudskim bićima. Djeca se biraju na osnovu svojih fizičkih karakteristika, prema trenutnim zahtjevima "tržišta".

• Prisila na učešće u oružanim sukobima:

Regrutovanje djece za učešće u oružanim snagama često je vezano za nezakonito prebacivanje preko granice, otmicu iz porodičnog doma i trgovinu ljudskim bićima. Prisilno regrutovanje ili oteta djeca na područjima u okviru kojih se odvijaju ratni sukobi najčešće budu korištena kao kuriri, kuhari, vojnici, pa i za pružanje seksualnih usluga vojnicima. Navedeni oblici eksploatacije se ne javljaju uvijek izolovano. Eksploatacija određene osobe često obuhvata više formi: seksualna eksploatacija može biti združena sa prisilom na rad u domaćinstvu, trgovina radi sklapanja braka obično uključuje i seksualnu eksploataciju i prisilu na rad u domaćinstvu; prisila na prosjačenje može biti združena sa prisilom na vršenje krivičnih djela, i tako dalje.

Ko su žrtve trgovine ljudima

Žrtve trgovine ljudima mogu biti bilo koje dobi, rase, rodnog identiteta, spola, etničke pripadnosti i nacionalnosti. **Trgovci ljudima zarađuju kroz eksploataciju žrtava tokom dužeg vremenskog perioda. Trgovina ljudima može biti i internog/ lokalnog karaktera, kada se čitav proces odvija na teritoriji jedne države, ali može podrazumijevati prelazak državne granice. Pristanak žrtve trgovine ljudima na eksploataciju ne postoji, već se njena poslušnost i učešće u eksploataciji osiguravaju putem prijetnji, prinude, prevare i slično. Žrtva trgovine ljudima nema slobodu kretanja.**

Iako postoje brojni znakovi koji mogu upućivati na potencijalni slučaj trgovanja ljudima, važno je zapamtiti da svaki pojedini ne znači da je osoba žrtva. Oni nam pokazuju da se nešto “događa” i da je potrebno zatražiti pomoć ili savjet.

Da li žrtve trgovine ljudima uvijek dolaze iz siromašnih porodica i zajednica?

U praksi žrtve trgovine ljudima su osobe najrazličitijeg porijekla i socijalnog statusa. Siromaštvo je samo jedan od faktora koji doprinosi ranjivosti određenih osoba i može biti jedan od uzroka trgovine ljudima.

Mladi također mogu biti meta trgovaca ljudima jednostavno zato što jesu mladi i možda su manje osviješteni za donošenje informiranih i razumnih odluka kada se nađu u situaciji koja može dovesti do trgovine ljudima

Da li su žrtve trgovine ljudima uvijek stranog porijekla?

Trgovina ljudima može biti međunarodna/ prekogranična i interna/lokalna. Zato žrtve nisu uvijek stranci ili ilegalni migranti. Trgovina ljudima može da se odvija i unutar granica jedne zemlje – između gradova, tj. ljudi mogu biti i vrbovani i eksploatisani i u sopstvenoj zemlji.

Ko su trgovci ljudima?

Trgovac ljudima može biti svako – najrazličitiji muškarci i žene imaju svoju ulogu u lancu trgovine ljudima, od vrbovanja do eksploatacije, a vrlo često su to osobe od povjerenja, srodnici, čak i članovi uže porodice, kao i ljudi koje žrtva poznaje duži vremenski period; s druge strane, eksploataciju može vršiti i nepoznata osoba koju je žrtva upoznala tražeći posao, mogućnost za školovanje u drugoj zemlji ili drugom gradu, brak i slično. Trgovina ljudima često funkcionira kao “porodični posao” u kojem svaki član porodice ima svoju ulogu. Ne postoji jedno lice trgovaca ljudima, oni mogu biti bilo kojeg spola, dobi ili rase.

Oni mogu biti:

- “svodnici” ili romantični partneri
- poslodavci ili drugi stručnjaci
- vođe zajednice ili istaknuti ljudi
- članovi obitelji
- prijatelji ili vršnjaci
- stranci
- povezani zajedničkim prijateljima

Gdje trgovci ljudima dolaze do žrtava?

Trgovci ljudima često odlaze na mjesta gdje mogu doći do ranjivih pojedinaca. Neke od tih lokacija uključuju:

- Društvene mreže

Ciljanje mladih na internetu postaje sve češća taktika trgovaca ljudima. Tražit će ranjive mlade ljudi koji su spremni na svoj napredak.

• Popularna mjesta sastanaka

Mjesta gdje mladi mogu često boraviti, kao što su trgovački centri, parkovi, koncerti, društveni centri, centri javnog prijevoza, kućna okupljanja i tako dalje.

• Škole

Škole su mjesta potencijalno identificiranje i presjecanje ranjivih učenika. Zapošljavanje među vršnjacima može se odvijati u školama. To je situacija kada trgovci ljudima prisiljavaju ili tjeraju svoje žrtve da vrbuju svoje vršnjake uz obećanja boljeg plaćanja, boljeg statusa ili manje zlostavljanja.

• Domovi za nezbrinutu djecu

Trgovci ljudima znaju da se pojedinci na ovim lokacijama suočavaju s poteškoćama i mogu im prići nudeći financijsku ili emocionalnu podršku kako bi stekli povjerenje.

Faze trgovine ljudima/djecom

Proces trgovine ljudima se odvija kroz tri faze:

- fazu vrbovanja, odnosno regrutovanja;
- fazu transporta i
- fazu eksploatacije žrtve trgovine ljudima.

• Faza vrbovanja žrtava

Najčešći način vrbovanja jesu oglasi. Poslovi koji se nude preko oglasa obično su dobro

plaćeni, sa pokrivenim troškovima puta i vize, obezbjeđenim smještajem, u kojima se najčešće traže mlade i atraktivne osobe. U mnogim zemljama porijekla, posebno u ruralnim sredinama, ljudi nemaju naviku provjeravanja legitimnosti oglasa ili agencija koje nude naizgled primamljive poslovne aranžmane. Nije rijedak slučaj da žrtve trgovine ljudima budu vrbovane od strane njihovih poznanika, prijatelja, pa čak i rođaka, koji im obično nude neki posao ili im preporučuju neku drugu osobu kojoj bi mogle da se obrate za posao. U ovom slučaju je najmanja vjerovatnoća da će (potencijalna) žrtva posumnjati šta se u stvari krije iza takve ponude, odnosno da je to sredstvo protiv žrtve.

• Faza transporta žrtava

Poslije faze vrbovanja, slijedi faza transporta, odnosno prevoza žrtve, od mjesta u kojem je žrtva živjela do mjesta gdje će biti eksploatisana. Cilj trafikantata u ovoj fazi jeste da žrtvu udalji od njene porodice i prijatelja, time je izolujući, kako bi je lakše kontrolisao. U ovoj fazi žrtve se transportuju raznim prevoznim sredstvima: automobilom, kombijem, vozom, avionom... Trgovci ljudima uglavnom imaju već uhodane rute prebacivanja žrtava za koje vjeruju da im obezbjeđuju najveću sigurnost. Mnoge žrtve nisu nikada ranije napuštale svoju zemlju i potpuno su zavisne od trgovaca ljudima. Neke napuštaju svoj dom bez posjedovanja pasoša, jer im je rečeno da nema stvarne potrebe da ga imaju, ili da će ga dobiti kasnije. Ako imaju pasoš, trgovci ljudima ga često oduzmu i drže kod sebe kao sredstvo obezbjeđenja protiv žrtve.

• Faza eksploatacije žrtava

Kada žrtva stigne na određite, započinje faza njene eksploatacije. Eksploatacija podrazumijeva načine na koje se žrtve koriste radi postizanja krajnjeg cilja, a to je ostvarivanje profita trgovaca ljudima. Kao

mehanizme za kontrolu žrtava trgovine ljudima i sprečavanje mogućeg pokušaja bijega, pobune ili traženja pomoći, trgovci ljudima tokom faze eksploatacije najčešće koriste:

- prijetnju ili korišćenje nasilja nad porodicom žrtve;
- prinudno zatvaranje na nepoznatim lokacijama;
- oduzimanje pasoša žrtve ili drugih identifikacionih isprava;
- prinudu na korišćenje i time stvaranje zavisnosti od alkohola i droga;
- sprječavanje ostvarivanja kontakta, nalaženja pomoći, dobijanja informacija o ličnim pravima u zemljama odredišta (npr. pravo na podnošenje zahtjeva za dozvolu boravka, za radnu dozvolu i sl.);
- stalno mijenjanje lokacija kako bi se spriječilo razvijanje ličnih kontakata između žrtava;
- fizičko nasilje;
- lišavanje hrane, toplote ili sna;
- ucjenjivanje

Kako trgovci ljudima kontrolišu svoje žrtve?

Osoba koja je žrtva trgovanja ljudima ne mora uvijek biti zaključana i bez mogućnosti kontakta s vanjskim svijetom. Trgovci povremeno koriste suptilnije metode kontrole svojih žrtava, te se može doimati kao da imaju određenu slobodu kretanja.

U zavisnosti od toga da li se radi o seksualnoj eksploataciji, prinudnom radu, prosjačenju, radu u kući ili nekom drugom obliku trgovine ljudima, žrtve se susreću sa različitim oblicima

nasilja i mučenja u cilju osiguravanja potpune kontrole nad njom i njene poslušnosti.

Jedna od okolnosti koju trgovci iskorištavaju jeste neinformisanost, naročito mladih žena, o realnosti migracija u zapadnoevropske zemlje – one ne znaju ili znaju vrlo malo o uslovima života i rada u zemljama Evropske unije. Ne znaju koja su im prava, da li i kako mogu dobiti legalne radne dozvole, da ne mogu raditi legalno sa turističkom ("Šengen") vizom i nisu svjesni svih opasnosti rada na "crnom" tržištu rada.

Još dok su na putu ili čim stignu na odredište, trgovci ljudima žrtvama oduzimaju dokumente – navodno da bi ih čuvali, da bi "sredili" radnu dozvolu i slično. Tako žrtva gubi svoj pravni identitet. Za mnoge žrtve to je prvi put da odlaze iz svoje zemlje; one ne znaju jezik, ne znaju gdje su, ne znaju šta mogu da urade i koja prava imaju. Ponekad se plaše institucija, prije svega policije, i ne žele da od njih zatraže pomoć. Uz to, trgovci ljudima nalaze način da ih uvjere da ne treba da traže pomoć od policije zato što su policajci korumpirani i svi rade zajedno.

Kada se osoba nađe u lancu trgovine ljudima, eksploatacija može da se vrši na različite načine. Tako se žene uglavnom primoravaju da rade u kvartovima i ulicama gradova gdje je koncentrisana prostitucija i porno industrija, agencijama za "poslovnu pratnju" ili u stanovima koji se upotrebljavaju kao bordeli, u barovima, ali mogu biti i radno eksploatisane na privatnim domaćinstvima i imanjima, u različitim radionicama, fabrikama itd. Djeca se najčešće seksualno eksploatišu, primoravaju da prose, dok, kada govorimo o eksploataciji odraslih muškaraca, najčešće je to prinudni rad na gradilištima, poljoprivrednim dobrima i slično. Nebitno o kojoj vrsti eksploatacije je riječ, ona se realizuje u najsurovijim mogućim uslovima. Trgovci ljudima najčešće kombinuju fizičko nasilje i mentalno zlostavljanje, kao i manipulaciju žrtvom.

Zatočeništvo/Izolacija

Kao što smo već napomenuli, osobama koje se nalaze u lancu trgovine ljudima ograničena je sloboda kretanja. Svaki njihov izlazak se pažljivo prati i ne dozvoljava im se da stupaju u kontakt sa nepoznatim ljudima. Onemogućen im je kontakt sa porodicom, često su izolovane, zbog čega postaju zavisne od trgovca. Trgovcima odgovara ova situacija, pa i nastoje da kod osoba koje zlostavljaju i eksploatišu jačaju osjećaj izolovanosti i zavisnosti da bi ih uvjerali da se nalaze u situaciji u kojoj ne mogu da očekuju pomoć od drugih, a ponajmanje od državnih organa, prije svega policije. Nepoznavanje jezika, nemanje novca i odgovarajućih dokumenata, nepovjerenje u policiju i druge institucije, nelegalan boravišni status, strah, stid i izolacija doprinose pojačanoj zavisnosti žrtve od trgovca ljudima. Žrtve se često tuku i siluju, ograničavaju u kretanju, drže u duževremenskoj izolaciji, lišavaju hrane i vode, a sve u namjeri da se pokore. Te radnje se mogu činiti zbog kažnjavanja određenih oblika neposlušnosti, ali i radi upozorenja drugim žrtvama, kako bi postale svjesne kakve posljedice će pretrpjeti u slučaju neposlušnosti.

Žrtve se često prebacuju sa jednog mjesta na drugo kako bi izgubile orijentaciju gdje se nalaze (ponekad ni same ne znaju gdje su, čak ni u kojoj su državi) i kako bi se spriječile da razviju prijateljstva i postanu bliske sa okolinom. Prebacivanje se također vrši kako bi se otežalo policiji da prikuplja informacije i razbije lanac trgovine ljudima. Oduzimanjem identifikacionih i/ili putnih dokumenata, žrtve se lišavaju svog službeno verifikovanog identiteta s jedne strane, a s druge strane na taj način se potvrđuje njihov ilegalan status i onemogućuje im se da traže pomoć ili da pobjegnu u drugu zemlju ili na drugu adresu.

Trgovina ljudima i Internet

Internet je trgovcima ljudima otvorio nove mogućnosti. Dostupan, jeftin, brz, osigurava anonimnost. Tražeći žrtve, trgovci ljudima ne moraju napuštati svoja prebivališta, a istovremeno dopiru do mnogih potencijalnih žrtava u više zemalja. Trgovci ljudima Internet ne koriste samo za puko oglašavanje i ne djeluju samo putem online “agencija za zapošljavanje” ili “agencija za sklapanje brakova”. On trgovcima ljudima predstavlja i veoma korisno sredstvo za pridobivanje povjerenja žrtava. Lažno se predstavljajući na društvenim mrežama, koristeći slobodu online komuniciranja, a posebno u tzv. chat room-ovima, dolaze do saznanja o načinima najboljeg pristupa žrtvi; igraju na kartu materijalne dobiti, bijega iz porodičnog okruženja, umjetničkih ambicija ili pak romantične veze.

U nastavku su date informacije koje mogu biti značajan faktor zaštite od prevara trgovaca ljudima.

U tom smislu, važno je djeci navesti da imaju na umu sljedeće:

- Vrbovatelj/vrbovateljka može biti osoba za koju vjerujete da je dobro poznajete.
- Može biti mlađa ili starija osoba, muškarac ili žena.
- Zahtjev osobe da nikome ne govorite o vašim susretima i/ili planovima, je veliki znak za uzbunu!
- Ukoliko vam agencija kao posrednik nudi zaposlenje ili školovanje, provjerite agenciju i da li je registrovana.
- U slučaju odlaska u inostranstvo radi daljeg školovanja, direktno kontaktirajte fakultet gdje planirate da studirate i provjerite da li ste na spisku upisanih studenata.

- Ukoliko odlazite u inostranstvo radi zaposlenja, provjerite da li ta firma postoji u zemlji destinacije.
- Tražite da dobijete ugovor o radu.
- Provjerite validnost ugovora o radu sa profesionalcem.
- Stupite direktno u kontakt sa ambasadom zemlje destinacije i prikupite sve informacije u vezi sa radnom vizom.
- Nemojte predavati putne i lične dokumente trećim licima.
- Čuvajte fotokopije svih dokumenata kod nekoga u koga imate povjerenje, ili kod kuće.
- Ostavite nekome od povjerenja vaš broj telefona i adresu gdje vas mogu kontaktirati u zemlji destinacije.
- Ponesite sa sobom kontakt brojeve ambasade u zemlji u kojoj planirate da boravite.
- Uvijek pokušajte da putujete organizovano, preko škole, fakulteta ili neke druge institucije, umjesto da tražite pomoć od pojedinaca.

Opasnosti za maloljetnike

Maloljetnici u prosjeku počinju koristiti internet prije navršenih 6 godina, a svako treće dijete izloženo je nekom uznemirujućem sadržaju. Društveni mediji i platforme za online igrice danas su postali otvoreni prostor za trgovce ljudima da vrebaju djecu iskorištavajući njihovu nevinost, maštovitost, nedostatak nadzora odraslih i zloupotrebljavajući njihovo povjerenje, dok trgovce drže anonimnima. Osim toga, na internetu su angažirane organizirane kriminalne skupine koje djeluju na transnacionalnoj razini.

Trgovci ljudima postali su vješti u korištenju internetskih platformi, uključujući kanale društvenih medija, internetska tržišta i samostalne web-stranice za regrutiranje žrtava i privlačenje klijenata. Trgovci ljudima ili aktivno “love” one za koje smatraju da su ranjivi da postanu žrtve trgovanja ljudima ili pasivno “pecaju” potencijalne žrtve objavljujući oglase i čekajući da potencijalne žrtve odgovore.

U nastavku pronađite nekoliko savjeta kako zaštititi sebe i svoje voljene od trgovine ljudima:

Postavite stroge postavke privatnosti

Ako su vaši računari na društvenim mrežama javni, svako može vidjeti vaše fotografije, objave i druge informacije. Trgovci ljudima koriste ove informacije kako bi došli do žrtava i vrbovali ih. Razmislite o tome da svoje račune postavite na “privatne” i isključite dijeljenje lokacije na objavama.

Čuvajte se čudnih zahtjeva za prijateljstvo

Prihvatite samo prijatelje ili slijedite zahtjeve ljudi koje poznajete, čak i ako imate zajedničke prijatelje. Trgovci ljudima kontaktirali su nepoznate osobe kako bi komunicirali putem društvenih mreža i zatim polako radili na izgradnji povjerenja s potencijalnom žrtvom.

Nemojte pretjerano dijeliti sadržaje i informacije na društvenim mrežama

Imajte na umu da je sve što postavite online – fotografije, tekstovi i ostalo – u javnoj domeni. Više nemate potpunu kontrolu nad načinom na koji se to vidi ili dijeli. Trgovci ljudima koriste fotografije i osobne podatke ljudi kako bi im pomogli ucjenjivati, kontaktirati, dotjerivati ili na neki drugi način vrbovati i nadzirati žrtve. Nikada ne dijelite lične podatke, poput svog telefonskog broja, adrese ili lokacije uživo na mreži.

Čuvajte se reklama koje se čine predobrima da bi bile istinite

Trgovci ljudima često koriste dopadljiv jezik u oglasima za posao na internetu, obećavajući visoke plaće za jednostavan posao ili priliku da postanu modeli. Trgovci ljudima često će biti nejasni u vezi sa podacima o kompaniji, detaljima ili vašim uslovima zaposlenja.

Označite, nemojte dijeliti!

Ostanite oprezni u online sferi i prijavite sumnjive stranice ili aktivnosti starijima. Nemojte se ustručavati ukloniti prijatelja, blokirati ili prijaviti nekoga ko vas uznemirava ili razgovara s vama na način koji vam se ne sviđa. Kliknite na poveznice da vidite kako blokirati račune na Facebooku, Twitteru, Instagramu, TikToku i SnapChatu. Napravite snimke zaslona poruka ili objava – kasnije bi mogle biti korisne za istragu ili provedbu zakona.

Potražite pomoć ili podignite uzbunu

Mnoge zemlje imaju besplatne, povjerljive resurse i linije za pomoć onima koji su bili ili su u opasnosti od trgovine ljudima. Obavezno upoznajte svoju Nacionalnu telefonsku liniju za borbu protiv trgovine ljudima.

Vrbovanje putem interneta

Internet je, kako smo već i rekli, globalni prostor koji pruža brojne prednosti, ali jednako tako i brojne opasnosti. Za trgovce ljudima on je diskretan način komunikacije sa žrtvom koji mu pruža privid anonimnosti.

Trgovci ljudima stvaraju međusobni osjećaj povjerenja i bliskosti, te na taj način ostvaruju dublju konekciju sa žrtvom u internet prostoru. Kroz prikaz nerealno idealnih ponuda za posao, stipendiranje, kroz prikaz najsajnijih osobina ukoliko se radi o zasnivanju emotivnih veza i slično, stižu vašu pažnju koja rezultira stupanjem u kontakt.

Važan savjet:

Informišite se prije nego prihvatite bilo kakvu ponudu! Ozbiljne kompanije imaju svoje zvanične stranice, te zvanične kontakte. Raspitajte se o njima u sredini iz koje dolazite! Isti slučaj je sa stipendiranjem. Raspitajte se o cjelokupnom putu, smještaju i svemu što vas čeka ukoliko odlazite u drugi grad ili državu. Ukoliko prihvatate susret sa osobom koju ne poznajete, pobrinite se da detalje vašeg susreta, odnosno lokaciju, zna neko vama blizak. Sa roditeljima i vama bliskim ljudima kreirajte određenu lozinku (riječ ili rečenicu) koja će pri razgovoru sa njima biti znak da ste u opasnosti. Sve što vam zvuči i izgleda suviše idealno da bi bilo istinito, najčešće jeste prevara!

Nakon što stupe u kontakt sa vama, trgovci ljudima počinju da se predstavljaju kao vaši najbolji prijatelji koji vas apsolutno razumiju, suosjećaju sa vama, te su za vas uvijek tu. Osluškuju i prate vaše porodične, emotivne odnose, situacije sa kojima se suočavate u školi. Često se možda osjećate da su svi protiv vas, a samo ti ljudi nisu.

Upravo se kroz komunikaciju, zasnivanje osjećaja povjerenja, pa čak i svojevrsne ovisnosti u odnosu trgovac ljudima-žrtva; stvara pogodno tlo za susret uživo.

Prvobitni susreti uživo najčešće ostavljaju pozitivan utisak na žrtvu, ali ubrzo dolazi do momenta kada shvatate da nešto nije uredu.

Žrtva trgovine ljudima možete postati i u onim slučajevima gdje nije došlo do ličnog susreta trgovca ljudima i žrtve. Naime, nakon zasnivanja bliskog odnosa između trgovca i žrtve, može doći do situacije gdje takvi ljudi od vas traže slanje određenog obnaženog/eksplicitnog sadržaja. Iskustva su pokazala da veliki broj mladih ljudi takav sadržaj i pošalje.

Nadalje, trgovci ljudima taj sadržaj koriste, te prodaju na dark web sajtovima i na taj način mogu trgovati vašim fotografijama

eksplicitnog sadržaja, a da vi toga niste ni svjesni, te da zapravo čak, ni u jednom trenutku niste upoznali tu osobu lično (uživo) niti napustili svoje mjesto prebivališta.

Također, u segmentu trgovine ljudima putem interneta, veoma opasni mogu biti različiti oglasi/reklame, koje vam se pojave na različitim društvenim mrežama, te ih izbjegavajte i nemojte započinjati komunikaciju sa drugim ljudima niti na taj način.

Važan savjet: Nemojte nikada misliti da se ovakve stvari dešavaju negdje drugo i da se vama ne mogu desiti. Organizirani kriminal trgovine ljudima ne poznaje granice!

Određene društvene mreže zasigurno jesu bezbjednije od drugih, ali osnovna zaštita ste vi sami sebi. Činjenica da možda posjedujete lažni profil na društvenim mrežama ne predstavlja sigurnost, već sigurnost predstavlja količina privatnih informacija koje dijelite sa drugim ljudima.

Konverzaciju koju ste vodili sa osobom koja je trgovac ljudima uvijek sačuvajte. Takvi podaci predstavljaju dokazni materijal protiv trgovca ljudima.

Sve probleme sa kojima se suočavate, posebno situacije u kojima prepoznajete da ste žrtva internet nasilja ili trgovine ljudima prije svega podijelite sa roditeljima, svojom porodicom ili vama najbližim ljudima.

Mit vs. Istina

Kada je u pitanju trgovina ljudima i njeno prepoznavanje, susrećemo se sa brojnim mitovima i predrasudama, koje ćemo vam u narednih nekoliko primjera nastojati objasniti:

MIT: Samo kada je neko otet ili je zadržan

protiv svoje volje radi se o trgovini ljudima.

ISTINA: Biti žrtva trgovine ljudima jeste postepen proces, gdje čak nije potrebno da dođe do kidnapovanja ili fizičkog zadržavanja žrtve, a čak ne mora doći niti do napuštanja mjesta prebivališta!

MIT: Trgovci ljudima su stariji muškarci koji vrebaju mlade djevojke.

ISTINA: Trgovci ljudima često dolaze iz bliske okoline: društvo, članovi porodice, poznanici, odnosno ljudi sa kojima ste zasnovali odnos povjerenja. Trgovac ljudima može biti bilo ko, neovisno o spolu ili godinama.

MIT: Samo su djevojke žrtve trgovine ljudima.

ISTINA: Žrtva trgovine ljudima može biti bilo ko, bez obzira na spol ili godine.

MIT: Djeca i mladi koji su potencijalne žrtve trgovine ljudima su prepoznati jer ne idu u školu.

ISTINA: Činjenica je da nepohađanje škole može biti znak za uzbunu, odnosno znak da se sa osobom nešto dešava, ali ovo nije pravilo. Žrtve trgovine ljudima mogu biti i djeca i mladi koji redovno pohađaju nastavu i učestvuju u drugim školskim aktivnostima.

MIT: Samo su osobe bez dokumenata žrtve trgovine ljudima.

ISTINA: Kao i kod prethodnog primjera, činjenica da osoba nema validne identifikacijske dokumente, može biti znak da se nešto dešava, ali nije pravilo. Osobe koje imaju dokumente, kojima dokumenti nisu oduzeti, također mogu biti žrtve trgovine ljudima.

MIT: Prisilni rad se javlja samo kod trgovine ljudima i ilegalnih poslova.

ISTINA: Prisilni rad se može javiti i kod poslova koji su sasvim legalni. Primjer za to mogu biti: rad u ugostiteljstvu (kafići, restorani), građevinski poslovi, poslovi održavanja higijene kuća, rad u fabrici, poljoprivredi. I za takve legalne poslodavce postoje sankcije, ali o tome ćemo nekog drugog puta.

MIT: Djevojke iz naivnosti postaju žrtve trgovine.

ISTINA: Motiv zbog koga se djevojka javlja na oglas ili prihvata neku poslovnu ponudu nije važan, već je primarno nasilje kojem je izložena ukoliko se nađe u lancu trgovine. Posebno treba imati u vidu da su trgovci ženama često osobe od povjerenja – očevi, braća, mladići... čije će ponude rijetko koja provjeravati.

MIT: Žrtve trgovine ljudima su samo strankinje.

ISTINA: Trgovina ženama se može odvijati i u okviru granica jedne zemlje, dakle ne podrazumijeva isključivo prelazak državnih granica. Žrtve trgovine ljudima nisu uvijek stranci ili ilegalni migranti, naprotiv, a ljudi mogu biti i vrbovani i eksploatisani u sopstvenoj zemlji. To znači da djevojka koja je državljanka BiH može biti žrtva trgovine ljudima i na teritoriji svoje države, kada je prodana iz jednog grada u drugi, pa čak i u istom gradu. Trgovina ženama se ne dešava samo Ruskinjama, Ukrajinkama, Moldavkama, nego i našim državljanjkama, i moramo biti svjesni onoga što se u posljednje vrijeme pokazalo kao novi trend, a to je porast broja žrtava trgovine ljudima u našoj zemlji.

MIT: Žrtve trgovine ljudima nisu uvijek svjesne da su žrtve.

ISTINA: Osim toga, ako i shvate, zbog nepovjerenja i osjećaja krivice neće htjeti da svoju priču podjele sa drugima. Ili, kako kaže

jedna žrtva: “Nisam znala kome da vjerujem, pa sam završila kao rob. Sada mi kažu da bih bila slobodna i dobila pomoć treba da vjerujem svima vama, potpunim strancima.” Ono što znate je uvijek manje strašno od onoga što ne znate.

MIT: Žrtve trgovine ljudima uvijek potiču iz siromašnih porodica.

ISTINA: Ne postoji profil žrtve trgovine ljudima. One mogu biti bilo kojeg spola, godina, socijalnog ili etničkog porijekla. Iako su mladi ljudi bez mogućnosti pod najvećim rizikom od ulaska u lanac trgovine ljudima, siromaštvo je samo jedan element koji omogućava postojanje trgovine ljudima.

Kako ćete prepoznati potencijalnu žrtvu u vašem okruženju?

Svaka promjena ponašanja osobe koje je drugačije od onog na što smo navikli, može biti znak za uzbunu. Promjene ponašanja su znak da se u životu nama bliske osobe nešto dešava. To ne mora biti slučaj trgovine ljudima, ali ćemo vam u narednim crticama dati savjete kako možete prepoznati žrtvu trgovine ljudima:

- Osoba ima vidljive tragove fizičkog ili seksualnog zlostavljanja za koje ne može objasniti kako su nastali;
- Osoba nema kontakt sa porodicom ili prijateljima;
- Osoba je prestala ići u školu ili neredovno pohađa nastavu;
- Osoba je u pratnji druge osobe za koju se čini kao da je kontrolniše;
- Ukoliko želite upoznati tu pratnju vama bliske osobe, ona to odbija i sa strahom govori o osobi sa

kojom je u pratnji;

- Osoba u pratnji odgovara na njena pitanja;
- Osoba ne posjeduje identifikacijske dokumente, te ne može dokazati kako ih je izgubila. Izbjegava prijaviti gubitak dokumenata nadležnim organima.
- Osoba je u kontaktu sa licima koja pripadaju kriminalnom miljeu

Ono što vam može biti znak da je vama bliska osoba žrtva nasilja putem interneta, pa time i trgovine ljudima, a pored gore navedenih znakova jeste:

- Osoba se povukla u sebe, ne razgovara, ne podnosi čak ni kada je druga (njoj bliska osoba) pokuša dodirnuti;
- Osoba pokazuje specifične reakcije na traumatsko iskustvo

Ukoliko se ipak susretnete sa osobom koju ne poznajete, a njeno vam ponašanje djeluje neobično, posebno ukoliko vam osoba djeluje uznemireno, zabrinuto, znak na osnovu kojeg možete posumnjati da se radi o žrtvi trgovine ljudima jeste:

- Osoba nije sigurna ili apsolutno ne zna gdje se geografski nalazi

Napomena:

Važno je imati cjelokupnu, širu sliku situacije. Neće svi znakovi biti prisutni kod svakog slučaja trgovine ljudima, kao što ni ovi znakovi nisu uvijek dokaz da se radi o trgovini ljudima, ali je i izraz sumnje sa vaše strane, zahtjevanje više informacija, činjenica da ćete to podijeliti sa drugim ljudima, dobar način i put rješenja za osobu koja zaista jeste žrtva.

Ukoliko sumnjate da je neko vama blizak žrtva trgovine ljudima ili sami sumnjate da ste žrtva, vrlo je važno da znate kako razgovarati

sa drugom osobom, odnosno na koji način bi se drugi trebali ponašati prema vama i pružiti pomoć. Vrlo je važno biti podrška, te da razgovor ne bude osuđujući, niti sumnjičav. Potrebno je imati razumijevanje, te imati na umu da se nije lako prisjetiti, niti ispričati ružne stvari koje je osoba proživjela. Često je potrebno prekinuti razgovor i dopustiti da se nastavi drugog dana. Također, informacije je dopušteno dijeliti samo sa nadležnim službama, te ne prenositi drugim ljudima, te kreirati svojevrstan “trač”, koji samo može nauditi osobi koja je žrtva. Važno je biti senzibilan i poštovati žrtvu.

Kako koristiti digitalne medije na pozitivan način?

Biti dio online svijeta donosi i odlične prilike za lični rast i razvoj, učenje i povezivanje sa vršnjacima.

U nastavku ćemo vam dati nekoliko savjeta kako da online sferu iskoristite na najbolji mogući način:

- Svjesni smo da i mladi i odrasli vole dijeliti sadržaj na društvenim mrežama i to nije nešto što ne biste trebali raditi, ali trebam imati poseban oprez da sa drugima ne dijelite sadržaj kojeg biste se kroz neko vrijeme mogli stiditi, jer svako naše djelovanje na internetu ostavlja digitalni trag;
- Korištenjem interneta i društvenih mreža možete steći nova, usavršiti postojeća znanja, te i sami kreirati pozitivan sadržaj koji će vrlo brzo postati dostupan i drugima;
- Internet je mjesto gdje možete naći nebrojeno prilika za školovanje i stipendiranje širom svijeta;

- Također, internet je mjesto koje nudi brojne legalne prilike za zaposlenje;
- I internet može biti platforma pomoću koje ćete prijaviti svoj problem, ali i pomoći drugima da riješe probleme sa kojima se suočavaju;
- Korištenje interneta može stvoriti prilike da drugima ljudima učinimo dobro;
- Većina aplikacija posjeduje alate za prijavu i/ili blokiranje sadržaja, pomoću kojih možete pomoći sebi i drugima da određeni neprimjereni sadržaj ne dođe do većeg broja ljudi jedne društvene zajednice;
- Internet, koristeći ga na pozitivan način, može podstaći inkluziju i toleranciju, te smanjiti razliku između različitih društvenih slojeva

I ono najvažnije, pored brojnih prednosti koje internet nudi, nemojte zaboraviti da se život odvija u stvarnom (offline) svijetu.

Besplatna pravna pomoć

U slučaju da se nađete u situaciji da želite prijaviti trgovinu ljudima, želimo vas upoznati i sa vašim pravom na besplatnu pravnu pomoć, već pri prvom razgovoru u tužilaštvu i policiji, te su navedene institucije dužne da vas upoznaju sa tim pravom i pruže vam takvu pomoć.

A obzirom na to da do pravomoćnosti (radi lakšeg razumijevanja: do konačne presude u slučaju) žrtva ima status potencijalne žrtve trgovine ljudima, ona/on ima pravo da na razumljiv način (u skladu sa godinama, obrazovanjem) bude upoznata sa svojim

pravima i da ima obezbjeđenu besplatnu pravnu pomoć i druga prava predviđena zakonom o krivičnom postupku.

Punoljetna potencijalna žrtva trgovine ljudima ima pravo imenovati punomoćnika koji će u njeno ime poduzimati pravne radnje koje su usmjerene na zaštitu njenih prava i interesa, a tiču se ostvarivanja imovinskopravnog zahtjeva, odnosno naknade materijalne i nematerijalne pomoći.

Ukoliko ste maloljetno lice koje prijavljuje trgovinu ljudima, a kako biste ostvarili sva prava u krivičnom postupku, potrebna je pisana saglasnost Centra za socijalni rad koji će postaviti staratelja, koji će poduzimati sve pravne radnje u korist žrtve, a sve u cilju zaštite interesa maloljetnog prijavioca trgovine ljudima.

A sada, kada smo naučili osnovne pojmove i stekli nova znanja kada je u pitanju cyber trafficking, idemo to znanje i provjeriti!

1.) Šta je to cyber trafficking?

A Lišavanje slobode osoba

B Najgrublji vid ograničavanja slobode osoba zarad vršenja nelegalnih poslova

C Prebacivanje žena preko granice u svrhu prostitucije sticanja profita nad njima

2.) Ko su žrtve cyber traffickinga?

A Žrtve su samo žene iz socijalno ugroženih porodica

B Žrtve su mladi ljudi

C Žrtva može biti bilo ko bez obzira na dob ili spol

3.) Ko su trgovci ljudima?

A Trgovac ljudima može biti bilo ko bez obzira na dob ili spol

- B** *Trgovci ljudima su stariji muškarci*
- C** *Trgovci ljudima su ljudi koji dolaze iz socijalno osjetljivih društvenih kategorija*

4.) **Da li maloljetno lice ima pravo na besplatnu pravnu pomoć u slučaju prijave trgovine ljudima?**

- A** *Da*
- B** *Ne*

5.) **Žrtva trgovine ljudima ne ide u školu. Da li smatrate da je ova izjava tačna?**

- A** *Da, žrtve nikada ne idu u školu*
- B** *Ne, ova izjava nije tačna, postoje slučajevi gdje žrtva trgovine ljudima redovno pohađa školu i vannastavne aktivnosti*

6.) **Kako internet koristiti na pozitivan način?**

- A** *Učenje novog jezika*
- B** *Dopisivanje sa nepoznatim ljudima*
- C** *Igranje igrica*

7.) **Svoje putne i lične dokumente treba predavati nepoznatim licima u posjed. Da li je ova izjava tačna?**

- A** *Da*
- B** *Ne*

8.) **Samo je neko ko je kidnapovan žrtva trgovine ljudima. Da li je ova izjava tačna?**

- A** *Da*
- B** *Ne*

9.) **Prisilni rad se javlja samo u slučajevima trgovine ljudima. Da li je ova izjava tačna?**

- A** *Da*
- B** *Ne*

10.) **Da li potencijalne žrtve trgovine**

ljudima imaju pravo na besplatnu pravnu pomoć?

- A** *Da*
- B** *Ne*

Tačne odgovore vam nećemo otkriti, već ćemo vam dati zadatak da ih potražite u tekstu priručnika, te na taj način usavršite svoje znanje o cyber traffickingu.

FILMOVI O PROBLEMU TRGOVINE LJUDIMA

Bought and sold (2003) – Tinejdžer iz Jerseyja, Ray Ray gubi vrijeme na slabo plaćenom poslu dok mu lokalni zelenaš ne ponudi posao, a to je da osigura da njegov prijatelj, vlasnik zalagaonice (imigrant) redovno vrši svoje nedjeljne isplate. Uloge: Cristina Ablaza, Mike Benitez, Anthony Chisholm, Angel David. Režija: Michael Tolajian.

Trade (2007) – Kada trgovci ljudima kidnapuju trinaestogodišnju Adrianu (Paulina Gaitan) u Mexico Cityju, njen sedamnaestogodišnji brat Jorge (Cesar Ramos) kreće u očajničku misiju da je spasi. Uхваćena u kandže podzemne mreže međunarodnih kriminalaca koji zarađuju milione eksploatišući svoj ljudski tovar, Adrianina jedina prijateljica na ovom putu je Veronika (Alicja Bachleda), mlada Poljakinja koju je uhvatila ista banda. Dok Jorge izbjegava brojne prepreke kako bi ušao u trag otmičarima, sreće Rayja (Kevin Kline), teksaškog policajca, koji mu postaje saveznik usljed gubitka sopstvene porodice. Od kvartova Mexico Cityja i varljive granice na Rio Grandeu do tajne internet aukcije seksualnog roblja i napetog sukoba u tajnoj kući u predgrađu New Jerseyja, Ray i Jorge razvijaju snažnu vezu dok jure Adrianine otmičare, prije nego što ona bude prodana i nestane u brutalnom podzemlju odakle malo njih ikada uspije da se vrati. Film "Trade" je uzbudljiva priča o hrabrosti i razorni prikaz

jednog od najgorih zločina koji postoje u svijetu. Režija: Marco Kreuzpaintner. Uloge: Kevin Kline, Cesar Ramos, Alicja Bachleda, Paulina Gaitan, Marco Perez, Kate Del Castillo.

The Jammed (2007) – Inspirisan sudskim zapisnicima i stvarnim događajima, film "The Jammed" je socijalni triler o trgovini ljudima u Melburnu. Kada majka Kineskinja dođe u Melburn da nađe svoju nestalu kćerku, traži pomoć Ešli Hadson, koja joj nerado pomaže u potrazi, a ubrzo biva uvučena u mračno podzemlje ovog kulturnog grada dok pokušava da spasi tri djevojke od bande trgovaca ljudima. Priča otkriva zlokoban svijet ilegalne prostitucije i državnih deportacija, donoseći mnoge obrte i iznenađenja. Režija: Dee McLachlan. Uloge: Emma Lung, Veronica Sywak, Saskia Burmeister, Sun Park.

Zaključak

Trgovina ljudima ostavlja dugotrajne psihološke, fizičke, te posljedice koje utiču na socijalni razvoj jedne osobe. Naša je želja da kroz ovaj priručnik prije svega prevenirate sve negativne situacije u kojima se možete naći, te da ga koristite uvijek kada ste u dilemi da li situacija u kojoj se nalazite predstavlja nasilje na internetu ili je to trgovina ljudima. Budite oprezni i koristite internet na siguran način!

PROSTOR ZA VAŠE BILJEŠKE

(ukoliko ovaj priručnik odlučite isprintati i zadržati kao trajni podsjetnik na ovu temu)
